

Thomas Hobbes ve John Locke'un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri^(*)

Thomas Hobbes and John Locke's Views on the Origin of the State

Arş. Gör. **Figen TABANLI**^(**)

Öz

Devlet, binlerce yıldır düşünürlerin inceleme alanı olmuş ve farklı aşamalarda farklı devlet tanımları ortaya çıkmıştır. Kavramlar her devirde farklı bir gerçekliği temsil etmiştir. Aynı şekilde günümüz devlet anlayışı da farklı aşamalardan geçerek bugünkü halini almıştır.

Devletin kökeni hakkında başka bir deyişle devletin nereden ve nasıl ortaya çıktığı konusunda çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Ancak bu çalışmada yalnızca sosyal sözleşme teorileri bağlamında Thomas Hobbes ve John Locke'un devletin kökeni hakkındaki görüşleri incelenecektir. Çalışmada öncelikle "devlet" ve "modern devlet" kavramları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra Hobbes ve Locke'un hayatları ve devletin kökeni üzerindeki düşüncelerinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler

Thomas Hobbes, John Locke, Devlet, Modern Devlet, Sosyal Sözleşme Teorisi, Leviathan.

Abstract

The state has been the field of study of thinkers for thousands of years and different state definitions have emerged at different stages. The concepts represented a different reality in each period. In the same way, today's understanding of the state has taken its current form through different stages.

Various theories have been put forward about the origin of the state, However, in this study, the views of Thomas Hobbes and John Locke on the origin of the state will be examined in the context of social contract theories. In this study, firstly, the concepts of state and modern state will be briefly discussed. Then, Hobbes and Locke's thoughts on their lives and the origin of the state will be examined

Keywords

Thomas Hobbes, John Locke, State, Modern State, Social Contract Theory, Leviathan.

(*) Makalenin editörlüğe gönderildiği tarih: 04.08.2019. Birinci hakeme sevk tarihi: 06.08.2019. Raporun birinci hakemden dönüş tarihi: 15.08.2019. İkinci hakeme sevk tarihi: 06.08.2019. Raporun ikinci hakemden dönüş tarihi: 19.08.2019.

(**) Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı,
E-posta: figentabanli@anadolu.edu.tr,
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9290-0350>.

1. GİRİŞ

Devletin kökeni hakkında başka bir deyişle devletin nereden ve nasıl ortaya çıktığı konusunda çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Ancak çalışmamızda sadece devletin kaynağını insan aklına ve iradesine dayandıran sosyal sözleşme teorileri incelenecektir. Bu teorilere göre, insanlık başlangıçta devletin mevcut olmadığı bir “doğa durumunu (*tabiat halini*)” halini yaşamış, ancak çeşitli nedenlerle bu ortama son vererek, bir sözleşme ile devleti tesis etmiştir. Devletin kökeninde sözleşmenin olduğu görüşü Thomas Hobbes, John Locke ve Jean - Jacques Rousseau gibi düşünürler tarafından savunulmuştur.

Thomas Hobbes, modern çağın en etkili siyasi düşünürlerinden biridir. Batı siyaset felsefesinin temellerini atmıştır. Öğretisi, Orta Çağ’ın parçalanmışlığından merkeziyetçiliğe geçişi sağlayan devlet anlayışlarından birisi olmuştur. Mutlak iktidarı, sağlam ve orijinal bir temele oturtmuştur. John Locke ise 17. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biridir. Düşünceleri liberalizm üzerinde çok önemli etkiler oluşturmuştur. Liberal bireyciliğin babası sayılmaktadır.

Farazi olarak yapıldığı varsayılan “*Toplum Sözleşmesi*”, Eski Yunan’dan Yeni Çağ’a kadar bazı farklılıklar bağlamında ele alınsa da temelde birbirine benzer özellikler vurgulanmıştır. Bunun günümüzdeki demokratik rejimlerin dayanağını açıklaması ve egemenliğin kaynağının halktan geldiği söylemini ifade etmesi açısından önemi büyüktür. Devletin kökeni hakkında ifade edilen görüşlerin modern demokratik devletin oluşumu açısından da etkisi göz ardı edilemeyecektir. Toplum sözleşmecilerine bakıldığında, modern devletin doğuşu ile ilgili olarak bireylerin kendi iradeleriyle yaptıkları sözleşme sonucu devletin oluştuğu düşüncesini ortaya koyarlar.

Bu çalışmanın temel amacı, devlet kökenini doğa durumuna bağlayan Thomas Hobbes ve John Locke’un görüşlerini devlet kuramları temelinde incelemektir. Çalışma modern devletin kökeni hakkında ve günümüzdeki modern devlet anlayışı üzerinde etkili olan ve önemli bilgiler veren düşünürlerin görüşlerini içerdiğinden her daim güncelliğini koruyan bir konuyu oluşturmaktadır.

Bu iki düşünürün devletin kökeni hakkında ileri sürdüğü teoriler inceleneceğinden öncelikle “*devlet*” ve günümüzde hâkim olan “*modern devlet*” kavramları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra Hobbes ve Locke’un yaşamları ve devletin kökeni üzerindeki düşüncelerinden bahsedilecektir.

2. DEVLET VE MODERN DEVLET

Devlet, Platon (Eflatun) ve Aristo’dan beri binlerce yıldır düşünürlerin inceleme alanı olmuş ve insanlık tarihinin belli aşamalarında farklı devlet tanımları ortaya

çıkmiştir. Kavramlar her devirde farklı bir gerçekliği temsil etmiştir. Aynı şekilde günümüz devlet anlayışı da farklı aşamalardan geçerek bugünkü halini almıştır.¹

“Devlet” kelimesi Türkçe’ye Arapça’dan geçmiştir ve “*tedavül eden*” yani “*elden ele geçen*” anlamına gelmektedir. Fransızca karşılığı “*etat*”, İngilizce karşılığı “*state*”, Almanca karşılığı “*staat*”dır. Bu kelimelerin hepsinin kökeni Latince “*status*” kelimesinden gelmekte ve “*hâl, durum, vaziyet*” anlamına tekabül etmektedir. Eski Yunanlılar devlet için “*polis*”, Romalılar “*civitas*” veya “*res publica*” kelimelerini kullanmışlardır. Orta Çağ’da devlet için “*imperium (hükümranlık)*”, “*regnum (krallık)*” gibi terimler veya toprak, ülke anlamına gelen “*terra*”, “*terre*”, “*land*” gibi terimler de kullanılmıştır. Ancak bu terimler modern devlet kavramını karşılamamaktadırlar, çünkü devletin sadece bir unsuruna gönderme yapmaktadırlar.²

Devlet ne sadece hukuki ne sadece politik, ekonomik ne de bunun gibi bir olgudur. Devlet, en kısa şekli ile, karmaşık, çok yanlı ve yönlü bir sosyal olgudur. Karmaşık bir sosyal olgu niteliği taşıyan devlet aslında insan topluluklarının ancak belirli bir evriminden sonra meydana gelmiştir.³

“Devlet” isimli eserinde⁴ Platon (M.Ö. 427- 347), devlet hakkındaki fikirlerini açıklamakta ve ideal bir devletin nasıl olması gerektiğini söylemektedir. Platon’a göre devlet, çıkarları dolayısıyla birbirine bağlanan fertlerin oluşturduğu bir bütündür. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarının yardım ve iş birliğine ihtiyaç duyarlar. Devlet bir organizmaya benzer. İnsanlar da organizmayı oluşturan hücrelere benzerler.⁵

Platon’un öğrencisi olan Aristoteles (M.Ö. 384 - 322) ise devletin kaynağını “*aile*” olarak görmüştür.⁶ “*Siyaset*” isimli eserinde birçok köyün iktisadi

¹ Devlet kavramının geçirdiği evrimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Bâli Akal, *Devlet Kuramı*, Bölüm 7: Jean- Pierre Brancourt, *Estat'lardan Devlete. Bir Sözcüğün Evrimi*, 4. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2013, ss. 177-190.

² Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 2. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009, s. 6-8.

³ Yahya K. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, Ankara, İmaj Kitabevi, 2015, s. 30. Devlet hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002; Akal, *Devlet Kuramı*, Bölüm 8: Alessandro Passerin d'Entreves, *Devlet Kavramı*, ss. 193-214.

⁴ Eserin Türkçesi için bkz: Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu / M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

⁵ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 10. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 153; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 17. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23.

⁶ Nitekim Hobbes da ailenin devlet içerisindeki rolüne büyük önem atfetmiştir. Hobbes, “*Şehirler ve Krallıklar ... daha büyük ailelerdir*” diyerek özellikle aile ve politik kural belirlemiştir. De Cive’in İngilizce çevirisinde “*bir aile küçük bir şehir*” ifadesi yer almaktadır. Daha sonra “*büyük bir aile bir krallık, küçük bir krallık bir ailedir*” ifadesi yazmaktadır. Gordon J. Schochet, “*Thomas Hobbes on the Family and the State of Nature*”, *Political Science Quarterly*, 1967, C. 82, S. 3, s. 429-430.

bakımdan kendi kendine yetecek şekilde birleşmeleri halinde devletin var olabileceğini söylemektedir. Nasıl ki aile ve köy insanın sosyal bir varlık olmasına dayanıyor ise devlet de yine aynı şekilde insanın sosyalliğinden doğmaktadır.⁷

İkinci bölümde ayrıntılı incelenecek olmakla birlikte Thomas Hobbes ve John Locke ise devletin kökenini toplum sözleşmesi teorisine dayandırmaktadır.

Devlet hakkında birçok tanım yapılmasına karşın en çok kabul edilen tanım George Jellinek'in (1851 - 1911) "*üç unsur teorisi*" diye bilinen teoriye göre yapılmış olan tanımdır. Buna göre en genel anlamda devlet; "*belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturmuş olduğu bir varlık*" olarak tanımlanmaktadır. Tanımda söz edilen "*insan*", "*toprak*" ve "*egemenlik*" unsurunun üçünün de bir arada bulunması şarttır ve bu unsurlar arasında herhangi bir hiyerarşik sıralama yoktur.⁸

Devlet karşıtı bir anlayış olarak Marksizm'i gösterebiliriz.⁹ Alman siyaset filozofu ve Hegel'in öğrencisi olan Karl Marx, hocasının görüşlerine karşı çıkmış, devleti sınıflı toplumun bir ürünü, bir sömürü ve baskı aracı olarak görmüştür. Çünkü ona göre tarih, sınıf savaşlarından ibarettir ve her devlet de bir sınıf devletidir. O halde sınıflar ortadan kalktığında devlet de ortadan kalkacaktır. Hegel'in "*bireysel çıkar ve idealler, devletinkiler ile özdeşler, devletler arasında ahlâk olmazsa, devletler birbirleriyle savaşmalıdırlar*" şeklindeki düşünceleri, Marx'da "*bireylerin çıkarları ve idealleri, kendi sınıfıninkilerle aynıdır, sınıflar arasında ahlâka yer yoktur*" şekline dönüşmüştür.¹⁰

Althusser'e göre ise devlet -Marksizm'den hareketle- her şeyden önce, Marksist klasiklerin devlet aygıtı adını verdikleri şeydir. Bu terimin kapsamı, hukuki pratiğin gerekleri uyarınca zorunluluğunu ve varlığını kabul ettiğimiz özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri olaylarla başa çıkamadıklarında son aşamada ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden ordu ve bütünün üzerinde, devlet başkanı, hükümet ve yönetimdir.¹¹

⁷ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 158.

⁸ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 4-5.

⁹ Karl Marks ve Friedrich Engels'in yapıtlarından kaynaklanan, farklı izleyicilerince işlenen iktisadi, toplumsal, siyasal kuram ve pratik. Ayrıntılı bilgi için. David Miller / Janet Coleman / William Connolly / Alan Ryan, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II (K-Z)*, Çev. Bülent Peker / Nevzat Kırış, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 112-123. Ayrıca Karl Marks ve Friedrich Engels'in devlet ve hukuk bağlamındaki görüşleri için bkz. Karl Marks / Friedrich Engels, *Devlet ve Hukuk*, Der: Rona Serozan, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.

¹⁰ Celal Büyük, "*Devlet ve Toplumsal Rolü*", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, 2003, S. 4, s. 111.

¹¹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003, s. 163.

Modern devlet ise üzerinde anlaşmaya varılmamış karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern devlet anlayışı¹² Hegel tarafından geliştirilmiştir. Bu anlayışta devlet, insanın, toplumun ve tüm diğer kavramların hepsinin üstünde yer alan tanrısal bir kurumdur.¹³

Modern devlet Weber'de; "... kurallarının uygulamasında, yönetsel görevlileri yasal olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip olan kurumlaşmış nitelikteki siyasal bir girişim"i anlatmakta kullanılan bir kavramdır. Weber devletin iktidar ilişkilerindeki belirleyiciliğine, gerektiğinde şiddet kullanma hakkı olduğuna ve bu anlamda da tekel olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁴

Modernizm, bir dinamizmi, değişimi, dönüşümü içermektedir; aydınlanmış bireylerin ilişki ve örgütlenmelerinin kurumlaştırdığı akla dayanan bir dünya düzenini esas almaktadır. Böylelikle, modernizm kavramı, 18. yüzyılda Aydınlanma'yla birlikte Batı'da kullanılmaya başlayan modern kapitalist - endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzene aykırı bir ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının olduğu bir durumu ifade etmektedir.¹⁵

Modern devletin kökeni ise literatüründe genellikle, Orta Çağ'ın sonlarında ve Yeni Çağ'ın başlarında Batı Avrupa'da feodalitenin yıkılışı ile başlayan ekonomik ve siyasal dönüşümün bir uzantısı olarak görülebilir. Feodal sistemin çöküşü, kilisenin etkisinin azalması, burjuvazinin yükselişi, sanayi devrimi vb. Avrupa'da yaşanan değişimler ve gelişmeler devlet biçimine de yansımıştır.¹⁶

Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan birisi de feodal sadakat bağlarının yani kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına sadakat bağının yani kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir.¹⁷

Modern devletleri geleneksel devletlerden ayıran en önemli özellik, onun sahip olduğu egemenlik ve meşruiyet anlayışıdır. Modern öncesi dönemde dev-

¹² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Neşet Kutluğ / Burcu Erdoğan, 2. Baskı, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2014.

¹³ Zafer Durdu, "*Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti*", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, S. 22, s. 38.

¹⁴ Durdu, a.g.m., s. 40.

¹⁵ Murat Yıldırım, "*Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi*", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 2010, C. 7, S. 1, s. 705.

¹⁶ M. Nazan Arslanel / Ertuğrul Eryücel, "*Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, C. 15, S. 2, s. 2. Modern devlet kurumunun oluşumu hakkında ayrıca bkz. Cemal Bâli Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul, Afa Yayınları, 1990, s. 61-123.

¹⁷ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, 3. Baskı, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2013, s. 55.

let iktidarının tanrı kaynaklı olduğuna ve bütün iktidarların tanrıdan geldiğine inanılıyordu. Bu dönemde siyasal iktidarın/devletin meşruiyeti de dinsel, mitolojik ve geleneksel kaynaklara dayanıyordu. Modern devlet anlayışına geçişle birlikte, devlet iktidarının toplum kaynaklı olduğu ve meşruiyetinin de toplumda aranması gerektiği fikri işlenmeye başlanmıştır. Böylelikle siyasal iktidarın/devletin kaynağı dünyevileşmiş ve meşruiyeti de rasyonel esaslar üzerine oturtulmuştur.¹⁸

Modern devleti, siyasal iktidarın kurumsallaşmış hali olarak tespit etmek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, modern devlet, siyasal iktidarın en ağır ve modern açılımıdır. Modern devlet, siyasal iktidarın dönüşüm ekseninde kurumsallaşmış siyasal iktidara karşılık geldiği için, devletsiz toplumlardan ve kutsallaştırılmış siyasi iktidardan farklı olarak, yasayı koyanın da onu uygulayanın da farklı organlara tekabül ettiği bir yapılanma gösterir.¹⁹

Mutlak devlete ve ulus devletlere geçişte “1648 Westfalya Antlaşması” dönüm noktası olarak görülmektedir. Aynı dönemde kapitalizmin gelişimi ile kontrol edilebilir pazar ihtiyacı ulus devletleri ortaya çıkarmıştır. Thomas Hobbes, Leviathan’ı bu mutlak devlete geçiş sürecinde yazmıştır. Mutlak devletten parlamenter devlete geçişi John Locke’un, cumhuriyete geçişi ise, J. J. Rousseau’nun kitaplarında görmek mümkündür.²⁰

1789 Devrimi ile egemenlik kraldan alınıp ulusa verilince “ulusal egemenlik” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yeni egemenlik anlayışı erkini ulus adına kullandığını iddia eden, “ulus devlet” anlayışını ortaya çıkarmıştır.²¹ Bir başka deyişle “ulusal egemenlik” kavramı modern devletin ulus devletle özdeşleşmesini sağlamıştır.²² Günümüzde dünyada hâkim devlet anlayışı olan modern devlet, ulus devlettir. Ulus devlet, feodal toplum yapısının çözülüşü ve kapitalizmin gelişim süreciyle birlikte siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünsel alanda görülen toplumsal değişimin yeni bir toplum biçimine dönüşümünün bir göstergesidir.²³

¹⁸ Arslanel / Eryücel, a.g.m., s. 2.

¹⁹ Abdurrahman Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, C. 59, S. 1, s. 62-63.

²⁰ Abdullah Köktürk, “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 2011, S. 13, s. 94.

²¹ Ulus-devletin temel unsurları ve yapısal çerçevesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erözden, a.g.e., s. 131-155; Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus- Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010; Mehmet Ali Ağaoğulları / Filiz Zabcı / Reyda Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.

²² Arslanel / Eryücel, a.g.m, s. 16; Erözden, a.g.e., s. 173-177.

²³ Rifat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2018, C. 6, S. 1, s. 229-255.

Dolayısıyla egemenliğin de modern devletle birlikte ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta egemenliğin modern devleti görünür kıldığını söylemek doğru olacaktır. Modern devletle egemenliğin doğum günleri bu yüzden aynıdır: 16. yüzyıl her ikisinin de doğduğu yüzyıldır. Egemenlik, modern siyasi-hukuki kavramsallaştırma sürecinin birincil kurucu kavramıdır.²⁴

Sonuç olarak, filozofların büyük çoğunluğu, insanın ihtiyaçlarını kendi başına karşılamaktan aciz olduğu için, diğer insanlarla birlikte yaşamak zorunda olduklarını, fakat içlerinde bulunan başkalarına karşı üstün olma arzusundan dolayı, başkalarının haklarına tecavüz edebildiklerini kabul etmektedirler. Mutlu bir yaşam için herkesin kuvvet kullanma hakkını kendisinden üstün olan bir otoriteye teslim etmesini, başka bir ifadeyle toplumsal yaşamın, belirli bazı kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerektiği için devletin üstün ve insanları kontrol eden bir güç olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda çoğu filozof, kendi dünya görüşünü ve içinde bulunduğu toplum ve çevre şartlarını göz önüne alarak, devlete bir anlam yüklemeye çalışmıştır.

3. THOMAS HOBBS VE JOHN LOCKE'UN DEVLETİN KÖKENİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Devletin kökeni hakkında yani devletin nereden ve nasıl ortaya çıktığı konusunda, aile teorisi, biyolojik teori, kuvvet ve mücadele teorisi, Marksist devlet teorisi, sosyal sözleşme teorileri gibi pek çok teori ileri sürülmüştür.²⁵ Ancak konumuz açısından bu başlık altında sadece devletin kaynağını insan aklına ve iradesine dayandıran “*Toplum Sözleşmesi (Sosyal Sözleşme) teorileri*”²⁶ incelenecektir.

Bu teorilere göre, insanlık başlangıçta devletin mevcut olmadığı bir “*doğa durumu*”nu yaşamış, ancak çeşitli nedenlerle bu ortama son vererek, bir sözleşme ile devleti tesis etmiştir. Doğa durumu, insanoğlunun başıboş, özgür, sadece isteklerine, aklının ve doğanın kurallarına uyduğu bir dönemdir. Ancak bu dönem aynı zamanda, insanların tehlikelerle dolu can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda yaşadıkları dönemdir. Toplum Sözleşmesi tabiri, sözleşme fikrini temele alıp, toplumun, doğa durumundan bilinçli olarak uzaklaşan, kendilerinin ve bu arada genelin iyiliği için, birtakım özgürlüklerinden vazgeçen bireylerden meydana geldiğini öne süren bir anlayışı ifade eder.²⁷

²⁴ Saygılı, a.g.m., s. 78.

²⁵ Bu teoriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 29-49.

²⁶ Sosyal sözleşme başka bir deyişle toplum sözleşmesi kuramının özünde, meşru hükümetin, özgür ahlaki bireylerin kendi isteklerine dayanan bir anlaşmanın yapay ürünü olduğu, başka bir deyişle “*doğal*” politik otorite diye bir şeyin olmadığı düşüncesi vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. David Miller ve diğerleri, a.g.e., s. 377-380.

²⁷ Göze, a.g.e., s. 147-148.

Toplum Sözleşmesi kavramı, devletin ve hukukun kökenini, bireyler arasında bilinçli olarak akdedilmiş bir sözleşmede bulan, bir toplumun üyelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde, devletin yönetimi altında, karşılıklı sorumluluk ilkesine göre davranmak için yaptıkları anlaşma için de kullanılan bir terimdir.²⁸

17. ve 18. yüzyıllarda Toplum Sözleşmesi tabiri doğal tabii (doğal) hukukçular²⁹ arasında devletin ve devlet organlarının otoritesini ve bu otoritenin sınırlarını açıklamak amacıyla sıkça kullanılmıştır. Devletin kökeninde sözleşmenin olduğu görüşü Thomas Hobbes, John Locke ve Jean- Jacques Rousseau gibi düşünürler tarafından savunulmuştur.

A. Thomas Hobbes (1588 - 1679)

Hobbes, 5 Nisan 1588'de İngiltere'de doğmuştur. Hobbes'un annesi bir çiftçinin kızı iken alt düzey bir kilise adamı olan babası, kendisi henüz küçükken aileyi terk etmiştir. Amcası tarafından yetiştirilen Hobbes, sıra dışı bir zekâya sahiptir ve henüz dört yaşındayken okuma- yazmayı sökmüştür. Klasik dillere eğilim gösteren Hobbes, 15 yaşında Oxford Üniversitesi'ne adım atmış ve 20 yaşında buradan mezun olmuştur. Bununla beraber skolastik mantık ve felsefeden başka hiçbir şeyin öğretilmediği Oxford Üniversitesi onu memnun etmemiştir.³⁰

Oxford'daki tahsilden sonra Hobbes hayatının çoğunu zengin ve saygın bir ailenin gölgesinde geçirmiştir. İlk olarak öğretmenlik yapmış, daha sonra sekreterlik yapmış ve son olarak onurlu bir konuk olarak ailede yer edinmiştir. Daha

²⁸ Yalçın Çetin, *Thomas Hobbes, John Locke ve Benedictus (Baruch) De Spinoza'da Doğal Hukuk*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009, s. 52. Toplum Sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ağaoğulları, a.g.e., s. 68-86; Cemal Bâli Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı*, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 204-209.

²⁹ Tabii hukuk anlayışında, hukuk, adalet ile tanımlanır. Hukukun geçerliliğini sağlayan adalettir. İlk Çağ'da tabii hukuk, kendi isminden de anlaşılacağı üzere "*tabiat*" (doğa) kavramı üzerine kuruludur. Tabiata uygun olan şey adil; tabiata aykırı olan şey ise adil değildir. İlk Çağ tabii hukukçularına göre, hukuk ve adaletin ölçütü olan "*tabiat*"tan kastedilen şey, beşerî tabiat değil, normal fiziki ve biyolojik tabiatır. İlk Çağ tabii hukuk teorisyenlerine göre, "*toplumsal düzen*", "*doğa düzeni*"ne uygun olmalıdır. Ancak bu takdirden insanların koyduğu kanun adil ve dolayısıyla geçerli olabilir. İlk Çağ tabii hukukçularına göre, hukuk tabiatın ürünüdür. Orta çağ tabii hukukçuları ise bu tabiatın, Tanrı tarafından yaratıldığı, tanrısal bir tabiat olduğu üzerinde durmuşlardır. Hukuku tanrısal iradeyle tanımlayan Orta Çağ tabii hukukçuları, adaleti de aynı şekilde tanımlamışlardır. Onlara göre Tanrı'nın emirlerine uygun olan şey adil, aykırı olan şey ise gayri adildir. Yeni Çağ'da tabii hukuk laikleşerek içerik değiştirmiştir. Bu dönemdeki tabii hukukçular, hukuku Tanrı'nın iradesinden bağımsız hale getirmeye çalışmışlardır. Onlara göre hukuk, Tanrı'dan değil, "*akıl*"dan kaynaklanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Gözler, "*Tabii Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı*", Muhafazakâr Düşünce, 2008, S. 15, s. 77-82.

³⁰ Adnan Güriz, "*Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1955, C. 12, S. 1-2, s. 298-99; Yasemin Işıktaç, *Hukuk Felsefesi*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, Ankara, 2015, s. 143.

sonra II. Devonshire Dükü olan talebesi ile birlikte 1610 yılında Avrupa seyahatine çıkmıştır. Avrupa'ya olan bu seyahati ve daha sonraki yaptığı seyahatler, devrin en mümtaz fikir adamlarıyla tanışmasına ve konuşmasına imkân hazırlamıştır. Fransa'ya olan seyahatlerinden birinde Descartes ve 1636 yılında İtalya'ya yaptığı seyahatte Galileo ile konuşmuştur.³¹

Galileo, Hobbes'un kahramanlarından biridir. Hobbes hem şahsi çalışmalarında hem de bilim adamları ve felsefecilerle olan ilişkilerinde Galileo'nun felsefi ve bilimsel kültürünü benimsemiştir. Hobbes, bir maddeci bir materyalisttir, yalnızca maddenin var olduğunu, maddesel varlığı olmayan hiçbir varlığın olmayacağı görüşündedir. Evrensel bir irade özgürlüğü ve fiziksel sebepleri reddeden katı bir deterministtir. Genel felsefesi bakımından da bir ampiristtir; ona göre insan bilgisi algılama yolu ile meydana gelir.³²

Hobbes, 1640'ta İngiltere'de iç savaş çıkınca, yargılanmaktan korktuğu için Fransa'ya kaçmıştır. Çünkü aynı yıl "*The Elements of Law, Natural and Politic*" isimli eserini yazmıştır. Bu eserde de monarşinin en iyi hükümet şekli olduğunu ileri sürmüştür. Paris'te 11 yıl kalmıştır. 1646'da gelecekte II. Charles olarak tahta geçecek olan I. Charles'in oğluna (Galler Prensi'ne) matematik dersleri vermiştir. 1651'de iç savaş sona erince İngiltere'ye geri dönmüş ve en büyük eseri olan "*Leviathan*"ı yayınlamıştır. 1679 yılında 91 yaşında hayata veda etmiştir.³³

Hobbes bağlamında, dönemin Avrupa tarihi için çok önemli olan iki olaydan daha bahsetmek gerekir. Birincisi Otuz yıl savaşları sonucunda yapılan 1648 Westfalya Anlaşmasıdır. Bu anlaşma modern uluslararası ilişkiler sisteminin doğuşunu ve bununla paralel olarak devletlerin bu sistemin temel aktörü haline gelmesini simgeler. Bu anlaşmadan üç yıl sonra Hobbes modern devletin doğasını ve bu doğa çerçevesinde uluslararası sistemin nasıl bir yapı olduğundan bahseden *Leviathan* kitabını yazmıştır. Burada bahsedilecek diğer olay artan sömürgecilik faaliyetleridir, her ne kadar sömürgecilik 1492 tarihine kadar götürülebilirse de özellikle İngiltere açısından sömürgecilik 17. yüzyılın başından itibaren asıl önemine kavuşmuştur.³⁴ Yaşadığı dönemde gerçekleşen olaylar ve içinde bulunduğu durum Hobbes'u oldukça etkilemiştir diyebiliriz.

³¹ Norberto Bobbio, *Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition*, Translated by Daniela Gobetti, The University of Chicago Press, 1993, s. 28; Işıқтаç, a.g.e., s. 143.

³² Perez Zagorin, *Hobbes and the Law of Nature*, Princeton University Press, 2009, s. 30.

³³ Bobbio, a.g.e., s. 28.

³⁴ Emre Gürkan Gürleyük, *Modern Devletin İnşası: Thomas Hobbes*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim / Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010, s. 39.

Hobbes, devletin birliği için döneminin mevcut ve önemli problemleri hakkında fikirler ileri sürmüştür. Bu birlik, bir yandan kilise ve devlet arasında bir yandan da kraliyet ve parlamento arasındaki güçlerin ayrımı konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden tehdit altındaydı. Hobbes, özgürlüğün baskı altına alınmasına değil anarşiye karşıdır. Asıl olarak özgürlüklerin kötüye kullanılmasından korkmaktadır. Bu durumda da ileride bahsedeceğimiz doğa durumuna döneceğini söylemektedir.³⁵

Hobbes, Leviathan eseri ile sonuçları bakımından diğer eserleri ile karşılaştırıldığında daha fazla ün ve şöhrete sahip olmuştur. Hobbes genel olarak “Leviathan’ın elçisi” olarak bilinmektedir. Leviathan, “dev”, “ejderha” anlamına gelse de Hobbes’un burada kastettiği “devlet”dir.³⁶

Leviathan’da Hobbes’un siyaseti anlayış yöntemini ve doğa bilimsel sistematiklerini, insan, devlet ve bunların temel özellikleri, yapısı hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Leviathan dört bölümden oluşmaktadır; Birinci Kısım/İnsan Üzerine, İkinci Kısım/Devlet Üzerine, Üçüncü Kısım / Hıristiyan Bir Devlet Üzerine, Dördüncü Kısım / Karanlığın Krallığı Üzerine.

Leviathan’ın ne anlama geldiğini Hobbes eserin başlangıcında açıklamaktadır. Leviathan, yapay bir insandan başka bir şey olmayan, Latince’de civitas denilen, devlet adlı büyük Ejderha’dır. Bu ejderha, doğal insanın korunması ve savunulması için tasarlanmış olup ondan daha fazla bir büyüklüğe ve kudrete sahiptir ve egemenlik onda bütün gövdeye canlılık ve hareket veren yapay bir ruhtur; yargıçlar ve diğer yargı ve yürütme görevlileri, yapay eklemeler; egemenlik makamına bağlı her eklem ve organa kendi görevini yaptıran ödül ve ceza, doğal gövde de aynı işi yapan sinirlerdir. Tek tek organların servet ve zenginlikleri ise kuvvettir; halkın esenliği onun görevidir; bilmesi gereken her şeyi ona bildiren hukukçular, hafızadır; adalet ve yasalar yapay bir akıl ve iradedir; uyum, sağlıktır; nifak, hastalıktır; iç savaş ise ölümdür.³⁷

Hobbes’un siyaset felsefesindeki yeniliği, devleti laikleştirmesindedir. Çünkü Hobbes devletin kökenini kendisinden önceki düşünürlerden farklı olarak Tanrısal iradeyle ilişkilendirmez; dayanak olarak Toplum Sözleşmesini kabul eder. Toplum Sözleşmesi ise, doğa durumunun ortadan kaldırılması ile varlık kazanır.³⁸ Hobbes’un devlet kuramını anlamak için doğa durumu ile neyi kastettiğini incelemek gerekir.

³⁵ Bobbio, a.g.e., s. 29.

³⁶ Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes*, The University of Chicago Press, 2008, s. 6; Göze, a.g.e., s. 153.

³⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, 7. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008 (Leviathan’a yapılan sonraki atıflarda Semih Lim’in çevirisi kullanılacaktır), s. 17-18. İngilizcesi için bkz: Thomas Hobbes, *Leviathan*, Gece Kitaplığı, 2018.

³⁸ Saygılı, a.g.m., s. 81.

Hobbes, doğa durumunu, insanlık tarihinde yaşanan tarihsel sosyolojik gerçek bir süreç olarak kabul etmektedir.³⁹ Hobbes'a göre insanlar, doğa durumunda doğuştan hür ve eşittirler. Doğa durumunda her insan ihtiraslarının esiri olarak kendisi için iyi ve faydalı olan şeyi elde etmek için çalışmaktadır. Şu hâlde doğa durumunda bütün insanlar kendi ihtiraslarına tabi olarak hareket edebilirler ve bu bakımdan hürdürler. Diğer taraftan doğa durumundaki insanlar arasında eşitlik vardır. Gerçi insanlar arasında kuvvet farkları mevcuttur fakat bunlar o kadar önemli bir karakter taşımazlar. Çünkü zayıf olan insanlar dahi kuvvetli insanı hile ile veya birleşerek öldürmek imkânına sahiptirler.⁴⁰

Hobbes'a göre doğa durumunda kavga, savaş, didişme vardır. Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir. Bu dönemde "*insan insanın kurdu (homo homini lupus)*"dur. Herkesin herkesle mücadele ettiği bu dönemde üç temel kavga nedeni vardır; birincisi, rekabet ve menfaat duygusu, ikincisi, güvensizlik, üçüncüsü ise şan ve şeref yani kuvvete sahip olma isteğidir.⁴¹ Ancak bu savaş kârsızdır; Her bireyin, kendi asıl amacı olan kendi hayatını sürdürme ihtimalini azaltır.⁴²

Hobbes'un doğal durumunda, her insanı birbirinin rakibi ve düşmanı haline getiren bu savaş ortamında sınırsız özgürlük veya sınırsız haklar aslında hiçbir özgürlüğün veya hakkın olmadığı anlamına gelmektedir. Hobbes, sınırsız özgürlüğün, gerçek anlamda bir özgürlük olmadığını farkındadır. İnsan hayatı ve malları üzerinde sürekli bir tehdit ve güvensizlik söz konusudur. Doğal durum tasviri o kadar ürkütücüdür ki, insanların en kötü devlet bile bu durumdan daha iyidir düşünmesine yol açmaktadır. Bu kabustan kurtulmanın tek yolu ise, kendi aralarında eşit olan insanların, kendilerinin üstünde ve gücü mutlak olan bir egemen oluşturmalarıdır.⁴³

Hobbes, doğa hali için çizmiş olduğu bu kargaşa ortamının nedeni olarak bu dönemde insanların tümünü korku altında tutacak, genel bir gücün bulunmaması ile açıklar. İnsan kargaşa ortamından nasıl kurtulabilir sorusuna ise "*doğal yasalara (jus naturale) uyarak*" şeklinde cevap verir. Temel doğa yasaları insanın aklı⁴⁴ ile kavrayabileceği türden yasalardır. Temel doğa yasası, barışı ara-

³⁹ Göze, a.g.e., s. 151.

⁴⁰ Hobbes, Leviathan, a.g.e., s. 92.

⁴¹ Hobbes, Leviathan, a.g.e., s. 94.

⁴² David Gauthier, "*Thomas Hobbes: Moral Theorist*", The Journal of Philosophy, 1979, C. 76, S. 10, s. 551.

⁴³ Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, 2. Baskı, Ankara, Liberte yayınları, 2011, s. 133.

⁴⁴ Hobbes'a göre, akıl, insanın peşinden koştuğu çıkarları ve amaçları elde edebilmek için en uygun yolları oluşturan bir araç olarak, devleti kurmanın da herkesin çıkarına uyacak bir durum olduğunu gösterecektir. Uslu, a.g.e., s. 135.

mak ve muhafaza etmek, ikinci yasa İncil’de de bulunan başkalarının sana ne yapmasını istiyorsan sen de onlara onu yap, üçüncü yasası ise adalettir. Hobbes doğa durumuna son verecek olan sözleşmenin egemen ile bir anlaşma değil insanın haklarını bir daha geri dönüşü olmaksızın egemene terk etmesi veya devretmesi olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵

Devlet savaşın sonu, barışın ta kendisidir. Çünkü savaş, devletin bulunmadığı bir durumun, doğa durumunun özelliğidir. Hobbes’un düşüncesinden hareketle, nerede savaş varsa, orada devlet (siyaset) yoktur denilebilir. Toplum Sözleşmesi, barışın belgesi, devletin bir açıdan tasdikidir.⁴⁶

Hobbes’a göre devletin amacı, bireysel güvenlidir. İnsanların kendilerini tabi kıldığı kısıtlamanın nedeni, amacı ve hedefi kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmektir. İnsanları korku içinde tutacak ve onları ceza tehdidiyle verdikleri sözleri tutacak doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, savaş durumundan kurtulamaz. İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece kendi emekleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi genel bir gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Bu yapıldığında tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk bir “devlet” olarak adlandırılır. Devletin kurulmasıyla bu heyetin bütün hak ve yetkileri doğar. Bu kişiliği taşıyana da “egemen” denir onun dışında kalan herkes onun uyuğudur.⁴⁷ Görüldüğü gibi devlet Hobbes’ta “tanrı” olarak karakterize edilmiştir.⁴⁸

Devletin kurulmasının sonuçları ise şunlardır:

- Uyruklar hükümet şeklini değiştiremezler.
- Egemen güçten vazgeçilemez.
- Hiç kimse çoğunluk tarafından belirlenen egemenin kuruluşuna, adaletsizlik etmeden karşı gelemez.
- Egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez.
- Egemenin yaptığı hiçbir şey uyruk tarafından cezalandırılmaz.
- Uyruklarının barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna ve uyruklara hangi düşüncelerin öğretilceğine egemen karar verir.

⁴⁵ Hobbes, Leviathan, a.g.e., s. 96-99.

⁴⁶ Saygılı, a.g.m., s. 82.

⁴⁷ Hobbes, Leviathan, a.g.e., s. 127-131.

⁴⁸ Schmitt, a.g.e., s. 32.

- Uyruklardan her birinin, başka hiçbir uyrugun adaletsizlik etmeden ondan alamayacağı hangi şeylerin kendisine ait olduğunu bilebileceği kurallar yapmak hakkı (mülkiyet) egemene aittir.
- Yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı da ona aittir.
- Uygun gördüğü şekilde savaş ve barış yapma hakkı ona aittir.
- Bütün barış ve savaş danışmanlarını ve bakanlarını seçmek hakkı da ona aittir.
- Ödül ve ceza vermek ve bunu dilediği gibi yapmak hakkına sahiptir.
- Şeref ve paye vermek hakkı da ona aittir. Bu haklar bölünemez, egemen güçten feragat edilmesi dışında asla yok olmazlar.⁴⁹

Görüldüğü üzere Hobbes'ta devlet, bireylerin refahı için onlardan aldığı Sözleşme yetkisiyle onların hayatına bir düzen getirmekle yükümlüdür ve neredeyse sınırsız bir yetkiye sahiptir. Devlet görevlerini yerine getirirken Sözleşme'nin aksine davranabilir. Devlet bireylerin özel mülkiyetleri de dâhil olmak üzere din, eğitim vb. olgu ve kurumları denetim altına alabilir.

Bununla birlikte Hobbes, doğa yasasının bireylere iki hak tanıdığını ve bu hakkın toplum durumunda da geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; kendini korumak ve toplumda güvenliği sağlayamayan devlete itaat etmemektedir. Burada da devletin birincil görevinin toplumda güvenliği sağlamak olacağını söylemek mümkündür.

B. John Locke (1632 - 1704)

Locke, yaşamının olgun dönemini 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, felsefi ve siyasal yapıtlarını bu yüzyılın sonlarına doğru vermiş olan bir İngiliz filozofudur. 18. yüzyılda ancak dört yıl yaşamış olmasına rağmen, düşüncelerinin ileriliği ve niteliği, kendisinin 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı düşünürlerinden sayılmasına yol açmıştır.⁵⁰

Locke, siyasi düşünce tarihinin en önemli düşünürlerinden biridir. Locke'un insan hakları dini ve ekonomik özgürlükleri siyasal eşitlik, devrim hakkı gibi temel varsayımları Amerikan Devrimi'nin savunulmasında esin kaynağı olmuştur. Locke'un düşünceleri Batı dünyası tarafından tarihsel, kültürel ve ideolojik olarak kabul görmüştür.⁵¹

⁴⁹ Hobbes, *Leviathan*, a.g.e., s. 131-139.

⁵⁰ John Locke'un yaşamı, eserleri ve düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, David Miller ve diğerleri, s. 66-71; Eric Mack, *John Locke*, Ed. John Meadowcroft, Bloomsbury Academic & Professional, 2013.

⁵¹ Paul Sigmund, *The Selected Political Writings of John Locke*, A Norton Critical Edition, 2005, s. xii.

Locke, 1632'de Batı İngiltere'nin Bristol yakınlarında olan Wrington'da doğmuştur. Küçük toprak sahibi, orta sınıftan bir ailenin çocuğudur. Babası, İngiliz İç Savaşı'nda yüzbaşı olarak görev yapan babası bir hukukçudur. Westminster School ve Oxford'daki Christ Church kurumlarında felsefe ve tıp alanlarında eğitim almış ve öğretim üyeliği yapmıştır. 1688 Şanlı Devrimi öncesi bir süre Hollanda'da mecburî sürgünde yaşayıp Devrim sonrası ülkesine dönebilmiştir. Pedagoji, epistemoloji ve siyaset felsefesi alanındaki eserlerini bu dönemden sonra vermiştir.⁵²

Hobbes'u dehşete düşüren İngiltere'deki aynı iç savaş içinde yetişmesine rağmen, Locke, kendi hayat tecrübelerinden daha az kötümser sonuçlar çıkarmıştır. Onun daha büyük iyimserliği, iç savaşın kışkırttığı temel sorunları çözmeye yardım eden ve İngiltere'yi yeni bir istikrar rotasına yönelten 1688 Devrimi'yle fazlasıyla yeniden güçlenmiştir. Profesyonel olarak Locke'un bir felsefe hocası ve tıp öğrencisi olması, iki mesleğe sahip olması, siyasal müdahaleden kaçınmak isteyen o günün bir bireyi için ideal bir şeydir.⁵³

Locke'un siyasal felsefesinin başlangıç noktası şudur: İnsanlar doğada eşittir, dolayısıyla kimse kendi rızası dışında başka birinin otoritesi altına sokulamaz. İnsanlar yeryüzünde onlardan üstün bir kişilik olmaksızın, salt doğa yasalarının gereklerine uyarak birlikte yaşamaktayken, gönüllü olarak siyasal toplumu kurmuşlardır. Locke'a göre, doğa hukuku, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkını kurar ve korur.⁵⁴

Locke, bütün eserlerinde gelenek ve otoritenin her çeşidinden kurtulmak gerektiğini, insan hayatına ancak aklın rehberlik edebileceğini ileri sürer. Bu düşünceleriyle, günümüzde liberal demokrasi olarak bilinen ve insanların doğasında olan temel haklarını, özgürlükçü ve eşitlikçi bir çerçevede koruyarak sürdürmeyi amaçlayan siyaset kuramının öncülerinden biri olarak görülmektedir. Mutlakiyet yönetimlerini ilk sarsan kişi olarak tarihe geçmiştir. Mutlakiyet yönetiminde açtığı sarsıntılar sonucunda zamanla derin yarıklar oluşmuş ve üç büyük devrimin temelleri atılmıştır. İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin temelini oluşturan filozof olarak akıllara yer etmiştir. Politikada ılımlılıktan yana olan ve anayasal yönetimi tercih eden Locke, bağınaz ve karanlık mutlakçılığa karşı çıkarak, hoşgörüyü, temsil sistemine, parlamentoya ve demokrasiye olan inancıyla, 1688 Devrimi'ni desteklemiştir.⁵⁵

⁵² Sigmund, a.g.e., s. Xii; Ağaoğulları / Zabcı / Ergün, a.g.e., s. 129-132; Işıқтаç, a.g.e., s. 156-157.

⁵³ Çetin, a.g.e., s. 82.

⁵⁴ David Miller ve diğerleri, a.g.e., s. 67.

⁵⁵ Müzeyyen Eroğlu, "John Locke'un Devlet Teorisi", Akademik Bakış Dergisi, 2010, S. 21, s. 1.

1685 yılında “*Hoşgörü Üzerine Mektup*” ve “*İnsan Zihni Üzerine Deneme*” adlı yapıtları yayınlanmıştır. 1690 yılında, baş siyasal yapıtı olan “*Hükümet Üzerine İki İnceleme*”i yayımlamıştır. 1683 yılında ise “*Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler*” adlı yapıtı yayınlanmıştır. 1700 yılında emekliye ayrılıp, yaşamının son dört yılını teoloji sorunlarıyla uğraşarak geçirmiştir. Locke, aristokrasinin metafizik, dogmatik, skolastik düşünüşüne karşı çıkıp, burjuvazinin dünya görüşünün felsefi temellerini, ampirizmi ortaya atmış ve burjuvazinin siyasal görüşlerini sistemleştirmiştir.⁵⁶

Locke’a göre, siyasal iktidarı doğru biçimde anlamak ve onun kökeni anlayabilmek için bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarının düşünülmesi gerekmektedir. Doğa hali ise, insanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın “*doğa yasasının*” sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri, şahısları ve mülkleri üzerinde tasarruf bakımından gerçek bir hürriyet durumunu ifade eder. Bu durum ayrıca hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olamadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir “*eşitlik*” durumudur.⁵⁷

Hobbes’tan farklı olarak Locke, insanlar arasındaki eşitliği insan onuruna sahip olmak bakımından ahlâki bir eşitlik olarak ele alır. Locke’un insanları kendileri üzerindeki ahlâki sınırları bilebilecek yeteneğe sahip, tercihlerde bulunan kendi hayatını yöneten bireylerdir. Bu yüzden Hobbes’un eşitliği bir “*güç*” eşitliği, Locke’un eşitliği ise “*ahlâki*” eşitliktir.⁵⁸

Hobbes, güvenli bir dünyanın kurulması için, doğa durumunda yaşayan “*akılcı*” insanların egemen bir iktidar yaratmak için birbirleriyle anlaştıklarını söyler ve egemeni mutlak yetkilerle donatır. Locke ise meşru ve sınırlandırılmış bir siyasal iktidar kuramı sunar.⁵⁹

İktidarın temelinde yatan şeyi inceleyen Locke, Birinci İnceleme’de düşüncelerini Robert Filmer’in “*Patriarcha*” adlı kitabının eleştirisi üzerinden ortaya koymuştur. Robert Filmer’in temel duruşu şudur: İnsanlar doğal olarak özgür değildirler. Bu, Filmer’in mutlak monarşisinin üzerinde durduğu temeldir ve mutlak monarşi, buradan hareketle iktidarını diğer bütün iktidarların üstündeki

⁵⁶ Selim Çapar / Şükrü Yıldırım, “*Hobbes ve Lock’un Devlet Düşüncesine Katkıları*”, Türk İdare Dergisi, 2012, C. 77, S. 474, s. 90-91.

⁵⁷ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Ebabel Yayınları, 2012, s. 9. İngilizcesi için bkz: John Locke, *Two Treaties of Government and a Letter Concerning Toleration*, Ed. Ian Shapiro, New York, Vail-Ballou Press, 2003; Ağaoğulları / Zabcı / Ergün, a.g.e., s. 164-169.

⁵⁸ Uslu, a.g.e., s. 147.

⁵⁹ Ağaoğulları / Zabcı / Ergün, a.g.e., s. 163.

bir yüksekliğe kurar. İnsanların özgür olmadığı yaklaşımı üzerinden oluşturulacak bir tezin mutlak bir yönetimi meşrulaştırması ve o yönetimi bulutların üzerine yükseltmesi, yönetimin tanrısal bir nitelik kazanması anlamına gelmektedir. Locke için tüm idelerin ve dolayısıyla insanların ortaya çıkardığı her şeyin kaynağı doğa olduğundan, iktidara tanrısal bir nitelik kazandırılması reddedilmesi gereken bir yaklaşımdır. Birinci İnceleme’de vardığı sonuç üzerinden Locke, babalıktan ya da Tanrı’dan gelen bir hükümdarlık hakkının bulunmadığını ve bu yetki verilmiş olsa bile bunun miras olarak devrini meşru kılacak herhangi bir doğal ya da tanrısal yasanın bulunmamış olduğu sonucuna ulaşmış, bu çıkarım üzerinden de toplum ve iktidarın kaynağının yeryüzünde aranması gerektiği sonucu karşımıza çıkmıştır.⁶⁰

Locke’a göre, doğa durumu bir özgürlük durumudur ama bir başıbozukluk durumu değildir. Doğa yasası, insanların, Tanrı’nın onlara verdiği sağduyu ve hakkaniyet çerçevesi içinde yaşamasını buyurur. Bu yasanın ta kendisi olan akıl, sadece kendisine danışacak olan tüm insanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı diğerinin yaşamına, özgürlüğüne, ya da mülküne zarar vermemesi gerektiğini söyler. Ancak, doğa yasasını çiğneyene karşı, bu davranıştan zarar gören herkesin elinde o kimseyi yargılama ve cezalandırma hakkı bulunmaktadır. Böylece doğa durumunda, bir insan başkasının üzerinde bir iktidar elde eder. Ancak bu iktidar, bir suçluyu eline geçiren kişinin ihtiraslı kırgınlıklarla ya da iradesinin sınırsız aşırılığına göre kullanılacağı mutlak ya da keyfi bir iktidar değil, sadece soğukkanlı akıl ve vicdanın, suçlunun yaptığı ihlal ile orantılı bir şekilde onarım ve engelleme amacıyla suçluya yaptırım uygulamaya yarayan bir iktidardır.⁶¹

Dolayısıyla Locke’a bakılırsa doğa hali sadece kuvvetlinin egemen olduğu bir kanunsuzluk durumu değildir. Doğa hali, insanların akla dayanarak ve bir devlet otoritesine bağlı olmadan yaşadıkları bir dönemi temsil etmektedir. Üstelik bu dönemde insanların hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi hakları da mevcuttur. Mevcut olmayan sadece dirlik ve düzenin bozulması halinde bunu sağlayacak bir üstün Otorite, yani cezalandırma hakkını kullanacak merkezi bir kuvvettir. İnsanların doğa durumunda özgür, eşit ve barış içinde olmalarına karşın, uygar toplum durumuna geçmeye karar vermelerinin altında yatan sebep de buradadır.⁶²

⁶⁰ John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Kırilangıç Yayınevi, 2007, s. 5. İngilizcesi için bkz: John Locke, *The First Treatise of Government*, Kindle Edition by Kypros Press, 2016, (first published December 1689).

⁶¹ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s. 10-12; John Locke, *Du Gouvernement Civil*, Amsterdam 1755, Chapter I.

⁶² Zabunoğlu, a.g.e., s. 46.

Çünkü yetkili ortak bir yargıcın yokluğu, küçük haksızlık ve çatışmalarda bile insanları birbirleriyle savaş durumuna getirir ve yaşamlarını tehlikeye sokar. Savaş durumu bir düşmanlık ve yok etme durumudur ve bundan dolayı söz ya da eylemle başka bir insanın yaşamı üzerinde aşırı tutkulu ve aceleci değil ama sakince hazırlanmış bir planı olduğunu söz ya da eylemle açıklamak, bu kişiyi, bu tür bir niyet açıklama ve böylece yaşamını başkalarının iktidarı tarafından alınmak üzere ortaya koymuş olduğu kişiye ve bu kişinin savunmasında ona katılan ve kavgasını destekleyen herkese karşı bir savaş duruma sokar.⁶³

Locke'a göre doğal yaşam halinde uygar toplumu gerçekleştirmek için üç şeyin eksikliği hissedilmektedir: herkesin boyun eğeceği ve herkese eşit yasalar, herkesin cezalandırma hakkını kullanmasını önleyecek tarafsız yargıçlar ve yargıcın kararını uygulayacak toplumsal bir güç.⁶⁴

Savaş durumu sona erdiğinde, savaş süresince ortaya çıkan tüm zararın ve savaşın başlamasına sebep olan mülkiyet ihlalinin cezalandırılması konusu gündeme gelir. Ancak, herkesten, verilecek cezanın oranını “soğukkanlı düşünce ve vicdan ışığı” altında belirlemesi beklenemez. Aslında, insanların kendi davalarının yargıcı olmaları akla aykırı bir durumdur. Bu sebepten dolayı akıl yasasının ihlali durumunda bir üst kuruma, bir yargıca ihtiyaç vardır. Çünkü sivil toplumun amacı, doğa durumunun, her insanın kendi davasında yargıç olmasının zorunlu sonucu olan uygunsuzluklarından, toplumun her bir üyesinin, zarara uğradığında ya da doğabilecek uzlaşmazlıkta başvurabileceği ve toplumun her bir üyesinin itaat etmesi gereken, bilinen bir otorite oluşturma yoluyla kaçınma ve bu uygunsuzluklara çözüm bulmaktır. Bu nedenle aralarında çıkabilecek herhangi bir uzlaşmazlık konusunda karar vermesi için başvuracakları bu tür bir otoriteye sahip olmayan kişilerin olduğu her yerde, bu kişiler hâlâ doğa durumundadırlar.⁶⁵

Savaş durumunun sürmesi, yargı ve ceza otoritesinin bulunmadığı bir ortamda sonsuza kadar devam eder. Dolayısıyla insanların yalnızca bir üst otoritenin belirleyiciliğine rıza göstermesi durumu savaş durumuna son verecektir ve bu da devletin kurulması anlamına gelir.⁶⁶

İnsanlar, siyasal toplumu oluştururken, ihtiyaç duydukları için Sözleşme yapmışlardır. Bu Sözleşme, devleti meydana getiren ve ona katılan kişiler arasında yapılmaktadır. Sözleşmenin yapılabilmesi için toplumda yeterli sayıda

⁶³ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s. 17.

⁶⁴ Çapar / Yıldırım, a.g.m., s. 92-93.

⁶⁵ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s. 19.

⁶⁶ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s. 59.

özgür insanın oybirliği gerekir. Bu durum da yasal hükümetin başlangıcını oluşturmaktadır. İnsanlar, siyasi iktidarı kurarken, ihtiyacı olan güçleri de ona devretmektedirler. Daha önce de değinildiği üzere doğa durumundaki insanların sahip olduğu iki güç vardır: Birincisi, doğa kanunları çerçevesinde, kendisinin ve başkalarının özgürlüklerine zarar vermeden her şeyi yapabilme gücü, ikincisi ise doğa kanununa karşı işlenmiş suçları cezalandırma gücüdür. Siyasi toplumu oluşturan insanlar bu güçlerden ilkini, gerektiği oranda, ikincisini de tamamiyle siyasi iktidara bırakmayı kabul etmişlerdir.⁶⁷

İnsan neden özgürlüğünü terk edip kendisini başka bir iktidarın hükümranlık ve denetimine tabi kılacaktır sorusuna, Locke şu şekilde cevap vermektedir: doğa durumunda insan bu hakka sahip olmasına rağmen, bu hakkın kullanımı oldukça belirsiz ve başkalarının tecavüzüne maruz kaldığından bu hakkı garanti altına alacak, denetleyecek bir mekanizmanın varlığı gerekir. Dolayısıyla insanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini yönetim altına koymalarının temel amaçlarından biri de “*mülkiyetlerinin korunması*”dır. Özetle, insanların özgürlüklerinin, mallarının ve haklarının korunması ve adil bir cezalandırma sisteminin uygulanması siyasi toplumun kuruluşu nedeni ve amacıdır. Doğa durumunda ise bu konuda pek çok şey eksiktir.⁶⁸

Locke’un toplum sözleşmesinde bireylerin doğal haklarından vazgeçmediklerini vurgulamak gerekir. Zira burada bireylerin devlete itaat yükümlülüğüne karşın devletin de bireyin doğal dönemde sahip olduğu özgürlüklerini koruma yükümlülüğü vardır. Dolayısıyla burada Hobbes’tan farklı olarak karşılıklı olarak yapılan iki ayrı sözleşmenin varlığından söz edilebilir.^{69,70}

Bu noktada devletin meşruluğundan söz etmek gerekir. Bir siyasi iktidarın meşru olabilmesi için de yönetimin ana kaynağının “rıza” olmasıdır. Dolayısıyla fetih veya gasp şeklinde elde edilmiş siyasi iktidarlar meşru değildir. Locke’a göre yöneticiler yetkilerini bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak

⁶⁷ Eroğlu, a.g.m., s. 4.

⁶⁸ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s. 81; Locke, *Du Gouvernement Civil*, Chapter VIII.

⁶⁹ Yusuf Şevki Hakyemez, “*Toplum Sözleşmesi Kavramı ve Günümüz İnsan Hakları Kuramına Etkisi*”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 2003, C. 13, S. 1, s. 204.

⁷⁰ Aslında Locke, iki ayrı sözleşme olduğunu eserlerinde açıkça belirtmez. Bu konu karanlıkta bırakılmaktadır. Ancak Locke’un örtük bir şekilde iki anlaşma öngördüğü düşüncesi daha kabul edilebilir gelmektedir. İlk olarak, Hobbes’un kuramında tek sözleşme bulunur ve egemen yıkıldığında toplum da ortadan kalkar. Oysa iki sözleşme, Locke’un “devrim hakkı” anlayışı için gerekli bir koşuldur. Çünkü Locke, yönetimin çözülmesi durumunda toplumun ortadan kalkmayacağını söyler. Bu da ancak toplumun ayrı bir sözleşmeyle oluşturulduğunun kabulüne dayanabilir. İki sözleşme olduğunu düşündürten diğer husus, Locke’a göre anlaşma ile toplumu oluşturan bireylerin, harekete geçme ve kamusal konularda karar verme yetkisini ellerinde tutmamalarıdır. Bu, ancak çoğunluğun oyuyla sağlanır. Ağaoğulları / Zabcı / Ergün, a.g.e., s. 199-201.

için kullanmadıkları takdirde sözleşmeye aykırı davranmış olurlar ve bireylerin bu egemenlik haklarını geri alma imkânları vardır. Çünkü Locke'da mutlak itaat, doğuştan gelen bir zorunluluk değildir. Başka bir deyişle yasaların belirlediği sınırları aşan ya da yetkisini kamu yararına kullanmayan yöneticiye karşı direnme hakkı⁷¹ vardır.⁷²

4. SONUÇ

Görüldüğü gibi İngiltere'deki iç savaşa şahit olan iki düşünür de bu savaşta farklı sonuçlar çıkararak devlete bir anlam yüklemişlerdir. Hobbes'u dehşete düşüren İngiltere'deki aynı iç savaş içinde yetişmesine rağmen, John Locke, kendi hayat tecrübelerinden daha az kötümser sonuçlar çıkarmıştır.

Thomas Hobbes ve John Locke'un devlet hakkındaki görüşlerinin yukarıdaki bilgiler doğrultusunda karşılaştırılması yapılacak olursa; ilk olarak Hobbes ile Locke'un arasındaki temel fark, sosyal sözleşme yapılmadan önceki doğa durumundaki varsayımları düşünceleridir. Hobbes'a göre, devletin oluşmasından önceki dönemde yani tabiat halinde kavga, savaş ve didişme vardır. Yani kısaca bu dönemde insan insanın kurdudur ve herkesin herkesle savaşı vardır. Locke'a göre ise devletin ortaya çıkmasından önceki dönemde, insanlar arasında barış ve özgürlük vardır. İnsanlar mutlu bir yaşama sahiptir.

Hobbes ve Locke doğa durumundan Toplum Sözleşmesi yapılarak çıkılacağı ifade etmektedir. Toplum Sözleşmesi düşüncesi özellikle günümüz demokratik rejimler üzerinde önemli etkiler yapmakta ve devletin esasının bireylerin iradesine dayandığı, devletin meşruluğunun bireylerin hak ve özgürlüklerini koruduğu ölçüde olacağı anlayışı, günümüz modern devlet ve insan hakları anlayışında büyük öneme sahiptir.

İnsanların neden bir sözleşme yapma ihtiyacı duyduğu meselesinde ise, Hobbes, böyle bir kargaşaya ortamında ilerlemenin mümkün olmadığını söylemekte ve bu kargaşadan bıkan insanların, düzeni ve barışı sağlamak için kendi aralarında anlaşmalarını ve bir sözleşme yaptıklarını söylemektedir. Bu sözleşmeyle kendi özgürlüklerini Leviathan'a devretmişlerdir. Locke'a göre ise, doğal yaşam döneminde, insanlar arasında barış ve özgürlük vardır ancak suçluların cezalandırılmasında sorun ortaya çıkmaktadır. Kural olarak suç işleyen cezalandırılacak herhangi bir kurum yoktur. İşte bu sakıncayı ortadan kaldırmak için insanlar kendi aralarında bir sözleşmeyle sahip oldukları cezalandırma hakla-

⁷¹ Direnme hakkı için ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, s. 209-212.

⁷² Locke, *Du Gouvernement Civil*, Chapter XVII, Hakyemez, a.g.m., s. 204. Ağaoğulları / Zabcı / Ergün, a.g.e., s. 217-219.

rından vazgeçmişlerdir. Bu anlayışla insanlar tabiat halinden siyasi toplum haline geçmişlerdir. İşte, devletin kaynağında insanların cezalandırma haklarının devri konusunda yaptıkları bu sözleşme yatmaktadır.

Hobbes, insan doğası üzerine, özellikle temel eseri sayılabilecek Leviathan'da önemli saptamalarda bulunmuştur. Toplum Sözleşmesi ile birlikte devletin taahhüdü konusunda Hobbes, Leviathan'ın tek görevinin bireylerin refahı ve güvenliği için onlardan aldığı sözleşme yetkisiyle onların hayatına bir düzen getirmek olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Hobbes'un devlet anlayışı özgürlükçü değil, otoriterdir. Locke'a göre ise, insanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini yönetim altına koymalarının temel amaçları arasında "*mülkiyetlerinin korunması*" vardır.

Locke'un toplum sözleşmesinde, bireylerin doğal haklarından vazgeçmediklerini vurgulamak gerekir. Zira burada bireylerin devlete itaat yükümlülüğüne karşın devletin de bireyin doğal dönemde sahip olduğu özgürlüklerini koruma yükümlülüğü vardır.

Hobbes'a göre ise, devlete bireylerin haklarının tamamının devri söz konusu olsa da insanlara önemli bir tabii hak tanımaktadır. Bu da güvenliği sağlayamayan devlete itaat etmeme hakkıdır. Dolayısıyla devlet güvenliği sağlayamıyor gerekçesine dayanarak devlete karşı isyan etmek yolu fertlere açık bırakılmış olmaktadır. Locke'da ise mülkiyeti ve özgürlüğü koruyamayan ve insanların birkaçı için değil de geneli için rahatsızlık, haksızlık anlamına gelebilecek sürekli hale gelen yalanlar, sahtekârlıklar vb. uygulamaları olan otoritelere karşı sivil itaatsizlik hakları vardır. Bu hakkın verilmesi belki de Locke'u liberalizmin öncülerinden yapmıştır.

Hobbes ve Locke, devletin meşruiyetinin tanrıdan geldiği inancını kaldırarak, bireylerin çıkarlarına, halkın verdiği yetkiye dayandırmışlardır. Toplum sözleşmeleri yoluyla halk yönetime meşruiyet vermektedir. Böylece her iki düşünür de devletin meşruiyetini laik bir temele oturtmaktadırlar.

Hobbes ve Locke'un düşüncelerinde önemli bir yer tutan doğal haklar devletin güvencesi altındadır. Bu hakları devletin kendisinin ihlal etmesi halinde toplum sözleşmesi ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla her iki düşünür de bireycidir. Bu anlayışın geliştirilmesi demokratik devletlerin kurulmasında öncü rol oynamıştır.

Thomas Hobbes ve John Locke, düşünce tarihi içerisinde gerek yaşadığı dönemin koşulları çerçevesinde gerekse bu koşullar içerisinde ortaya koyduğu fikirler açısından önemli düşünürler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Saygılı, “*Modern Devlet'in Çıplak Sureti*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, C. 59, S. 1, s. 61-97.
- Adnan Güriz, “*Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1955, C. 12, S. 1-2, s. 298-315.
- Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 10. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.
- Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 17. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.
- Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes*, The University of Chicago Press, 2008.
- Celal Büyük, “*Devlet ve Toplumsal Rolü*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, 2003, S. 4, s. 101-112.
- Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
- Cemal Bâli Akal, *Devlet Kuramı*, 4. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2013.
- Cemal Bâli Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı*, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- Cemal Bâli Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul, Afa Yayınları, 1990.
- Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, 2. Baskı, Ankara, Liberte yayınları, 2011.
- Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Neşet Kutluğ / Burcu Erdoğan, 2. Baskı, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2014.
- David Gauthier, “*Thomas Hobbes: Moral Theorist*”, The Journal of Philosophy, 1979, C. 76, S. 10, s. 547-559.
- David Miller / Janet Coleman / William Connolly / Alan Ryan, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II (K-Z)*, Çev. Bülent Peker / Nevzat Kırac, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995.
- Emre Gürkan Gürleyük, *Modern Devletin İnşası: Thomas Hobbes*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim / Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.
- Eric Mack, *John Locke*, Ed. John Meadowcroft, Bloomsbury Academic & Professional, 2013.
- Gordon J. Schochet, “*Thomas Hobbes on the Family and the State of Nature*”, Political Science Quarterly, 1967, C. 82, S. 3, s. 427-445.
- John Locke, *Du Gouvernement Civil*, Amsterdam 1755.
- John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Kırılgaç Yayınevi, 2007.
- John Locke, *The First Treatise of Government*, Kindle Edition by Kypros Press, 2016, (first published December 1689).

- John Locke, *Two Treaties of Government and a Letter Concerning Toleration*, Ed. Ian Shapiro, New York, Vail-Ballou Press, 2003.
- John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Ebabil Yayınları, 2012.
- Karl Marks / Friedrich Engels, *Devlet ve Hukuk*, Der: Rona Serozan, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Kemal Gözler, “*Tabii Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı*”, Muhafazakâr Düşünce, 2008, S. 15, s. 77-90.
- Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 2. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009.
- Köktürk, Abdullah, “*Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı*”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 2011, S. 13, s. 73-97.
- Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003.
- M. Nazan Arslanel / Ertuğrul Eryücel, “*Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, C. 15, S. 2, s. 1-20.
- Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010.
- Mehmet Ali Ağaoğulları / Filiz Zabcı / Reyda Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
- Murat, Yıldırım, “*Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi*”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 2010, C. 7, S. 1, s. 703-719.
- Müzeyyen Eroğlu, “*John Locke’un Devlet Teorisi*”, Akademik Bakış Dergisi, 2010, S. 21, s. 1-15.
- Norberto Bobbio, *Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition*, Translated by Daniela Gobetti, The University of Chicago Press, 1993.
- Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, 3. Baskı, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2013.
- Paul Sigmund, *The Selected Political Writings of John Locke*, A Norton Critical Edition, 2005.
- Perez Zagorin, *Hobbes and the Law of Nature*, Princeton University Press, 2009.
- Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu / M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Rıfat Aydın, “*Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet*”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2018, C. 6, S. 1, s. 229-255.
- Selim Çapar / Şükrü Yıldırım, “*Hobbes ve Lock’un Devlet Düşüncesine Katkıları*”, Türk İdare Dergisi, 2012, C. 77, S. 474, s. 77-102.
- Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, 7. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Thomas Hobbes, *Leviathan*, Gece Kitaplığı, 2018.

Yahya K. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, Ankara, İmaj Kitabevi, 2015.

Yalçın Çetin, *Thomas Hobbes, John Locke ve Benedictus (Baruch) De Spinoza'da Doğal Hukuk*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009.

Yasemin Işıқтаç, *Hukuk Felsefesi*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, Ankara, 2015

Zafer Durdu, "Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, S. 22, s. 37-50.